

पोखराका पराजुलीहरूको साँस्कृतिक, सामाजीक तथा पेशागत परिवर्तन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजीक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
पृथ्वीनारायण क्याम्पस मानवशास्त्र विभाग, स्नातकोत्तर
तह दोस्रो वर्षको मानवशास्त्र विषयको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

रूपक कोइराला

रोल नं.: ३०/०६९

त्रि.वि.दर्ता नं.: ६-२-४८-२५४९-२००९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
मानवशास्त्र विभाग
पृथ्वी नारायण क्याम्पस
पोखरा, २०७३

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वी नारायण क्याम्पस, मानविकी सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागद्वारा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको मानवशास्त्र विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि मेरा निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा रूपक कोइरालाले “पोखराका पराजुलीहरूको साँस्कृतिक, सामाजीक तथा पेशागत परिवर्तन” शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । यो शोधपत्र सम्बन्धी उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

प्रा.डा.विश्व कल्याण पराजुली
शोध निर्देशक

मिति : २०७३/१२/१०

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजीक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको मानवशास्त्र विषयको दसौं पत्रको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नका लागि छात्र रूपक कोइरालाले तयार गर्नु भएको “पोखराका पराजुलीहरूको साँस्कृतिक, सामाजीक तथा पेशागत परिवर्तन” शीर्षकको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

.....
प्रा.डा. विश्व कल्याण पराजुली
शोध निर्देशक

.....
हरि कुमार ओझा
बाह्य प्रशिक्षक

.....
सुर्य भक्त सिग्देल
विभागीय प्रमुख
मानवशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : वि.सं. २०७३/१२/१०
Date: 23 March 2017

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.ए) दोस्रो वर्षको मानवशास्त्र विषयको शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूर्तिको लागि तयार गरिएको हो । यो शोधपत्र तयार गर्न आफ्नो कार्य व्यस्तताका बावजुद पनि महत्वपूर्ण समय उपलब्ध गराई शोधपत्र अध्ययन गरी विभिन्न सल्लाह सुझाव प्रदान गर्दै शोधकार्यमा प्रोत्साहित गर्नु हुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु प्रा.डा. विश्व कल्याण पराजुली प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । विभागीय प्रमुख श्री सूर्य भक्त सिग्देल तथा अन्य सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु । यसैगरी यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा महत्त्वपूर्ण सहयोग, सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नुहुने समकक्षी साथीहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । शोध कार्यमा अनुदान स्वरूप गोपाल सिंह नेपाली छात्रवृत्ती उपलब्ध गराउने गोपालसिंह नेपाली स्मृती अक्षय कोष प्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

स्नातकोत्तर तह अध्ययन गर्नका लागि प्रेरित गर्ने मेरा बुबा गोविन्द कोइराला तथा मेरो सम्पूर्ण घरपरिवार र सहयोगी महानुभावप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्यत्यमा, यो शोधपत्रलाई प्रिन्ट गरी सहयोग गर्नुहुने एभरेष्ट कम्प्युटर सेन्टर, पोखरा-१, वगरलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

रूपक कोइराला
शोधकर्ता

मिति २०७३/१२/१०

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता ज्ञापन	III
विषय सूची	IV
तालिका सूची	VIII
चित्रसूची	IX
शोधसार	X
अध्याय एक : परिचय	१-५
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	३
१.४ अध्ययनको महत्व	४
१.५ अध्ययनको सिमा	४
१.६ अवधारणागत खाका	५
अध्याय दुई : पूर्व साहित्यको सिंहावलोकन	६-१७
२.१ सैद्धान्तिक समिक्षा	६
२.१.१ संरचनात्मक प्रकार्यवादी अवधारणा	६
२.१.२ सामाजीक साँस्कृतिक परिवर्तनको सिद्धान्त	८
२.१.३ साँस्कृतिक परिवर्तनका सूचकहरू	१०
२.२ साँस्कृतिक पक्ष	१२
२.२.१ पराजुली समुदायको सामाजीक इतिहास	१४
२.२.२ पराजुलीहरूको पुर्ख्यौली पेशा	१५
२.३ पूर्व साहित्यको समीक्षा	१६
अध्याय तीन : अनुसन्धान विधी	१८-२०
३.१ अनुसन्धान क्षेत्रको परिचय	१८

३.२	अनुसन्धान ढाँचा	१८
३.३	समग्र र नमुना	१८
३.४	तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	१९
३.५	तथ्याङ्क संकलन विधि	१९
	३.५.१ अन्तरवार्ता अनुसूचि	१९
	३.५.२ अवलोकन	२०
	३.५.३ मुख्य सूचनादाताहरूसँगको छलफल	२०
	३.५.४ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुति	२०
अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्र र उत्तरदाताहरूको अवस्था		२१-३४
४.१	भौगोलिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्था	२१
४.२	घरधुरी जनसंख्याको सामाजिक तथा पेशागत अवस्था	२२
	४.२.१ उत्तरदाताको उमेर	२२
	४.२.२ परिवारको किसिम	२३
४.३	लैङ्गिक संरचना	२४
४.४	पुख्र्यौली थलो अन्तर्गत उत्तरदाताको बसाई	२५
४.५	आम्दानीको मुख्य स्रोतहरू	२६
४.६	जग्गा जमिनको अवस्था	२७
४.७	पराजुलीको पेशा पहिले र अहिलेमा परिवर्तन	२८
४.८	पराजुलीहरको मासिक आम्दानी/आय	२९
४.९	पारिवारिक रोजगारीको संख्यात्मक विवरण	३०
४.१०	घरको बनावट	३०
४.११	उत्तरदाताहरूको शैक्षिक अवस्था	३१
४.१२	पराजुलीहरूको स्थानिय स्तरमा संघ/संस्थासँगको आवद्धता र योगदान	३२
४.१३	खानेपानीको स्रोत	३३
४.१४	उत्तरदाताको स्वास्थ्य र सरसफाईको अवस्था	३३
	४.१४.१ स्वास्थ्य परिक्षण सम्बन्धी अवस्था	३४
४.१५	उत्तरदाताले प्रयोग गर्ने इन्धन	३४

अध्याय पाँच : पराजुली समुदायको सामाजिक, पेशागत तथा साँस्कृतिक

	परिवर्तन	३५-५४
५.१	शिक्षामा आएको परिवर्तन	३५
५.२	पारिवारिक व्यवस्थामा आएको परिवर्तन	३६
५.३	पेशामा आएको परिवर्तन	३७
५.४	पराजुली समुदायमा साँस्कृति तथा संस्कारहरू र त्यसमा आएको परिवर्तन	३८
	५.४.१ पराजुली समुदायका संस्कारहरू	३८
	५.४.२ विवहा पद्धती	४१
	५.४.३ अन्त्यष्टी (मृत्यु) संस्कार	४२
५.५	पराजुली समुदायका चाडपर्व	४५
	५.५.१ अक्षय तृतीया	४५
	५.५.२ साउने संक्रान्ति	४५
	५.५.३ जनै पुर्णिमा	४६
	५.५.४ तिज	४६
	५.५.५ पितृ पक्ष	४७
	५.५.६ बडा दशै	४७
	५.५.७ तिहार	४८
	५.५.८ माघेसंक्रान्ति	४८
	५.५.९ बसन्त पञ्चमी	४९
५.६	पराजुली समुदायका लोकपरम्परा र रितिरिवाज	४९
	५.६.१ कुलायन पूजा	४९
	५.६.२ भिमकाली पूजा	५०
	५.६.३ भंगेर पूजा	५०
	५.६.४ विन्ध्यवासिनी पूजा	५१
५.७	परिवर्तनका तत्व तथा सुचकहरू	५१
	५.७.१ पश्चिमीकरण	५२
	५.७.२ औधोगिककरण	५२
	५.७.३ आधुनिकिककरण	५३
	५.७.४ आर्थिक पक्ष	५३

५.७.५ शिक्षा	५३
५.७.६ सञ्चार प्रविधी	५३
५.७.७ सामाजीक संघ संस्थाहरू	५४
अध्याय छ : सारांश, मुख्य प्राप्ती र निष्कर्ष	५५-५९
६.१ सारांश	५५
६.२ मुख्य प्राप्ती	५६
६.३ निष्कर्ष	५८
सन्दर्भ सामाग्रीहरू	
अनुसूची १	
अनुसूची २	
अनुसूची ३	
अनुसूची ४	

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पृष्ठ
४.१	उत्तरदाताको उमेर समूह	२२
४.२	पुख्यौली थलो अन्तर्गत उत्तरदाता बसाई	२५
४.३	घरधुरी जनसंख्याको मुख्य आम्दानीको स्रोत	२६
४.४	घरधुरी उत्तरदाताको जग्गा जमिनको स्रोत	२७
४.५	पण्डित्याई पेशा पहिले र अहिले	२९
४.६	मासिक आम्दानी विवरण	२९
४.७	पारिवारिक रोजगारीको संख्यात्मक विवरण	३०
४.८	घरको प्रकार एवम् बनावट	३१
४.९	घरधुरी उत्तरदाताको शैक्षिक स्तर	३२
५.१	संस्कृत शिक्षामा आएको परिवर्तन	३६
५.२	पराजुली समुदायमा विवहा स्थिति	४१
५.३	पराजुलीको विवहा प्रकार	४२

चित्र सूची

चित्र	शीर्षक	पृष्ठ
१.१	अवधारणागत खाका	५
४.१	घरधुरी उत्तरदाताहरूको पारिवारिक संरचना	२३
४.२	घरधुरी जनसंख्याका लैङ्गिक स्थिति	२४
५.१	परिवर्तनका तत्वहरू	५२

शोध सार

पोखराका पराजुलीहरूको साँस्कृतिक, सामाजीक तथा पेशागत परिवर्तन सम्बन्धी शिर्षक रहेको यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य पोखराका पराजुली समुदायको साँस्कृतिक परिवर्तनका मुख्य सूचकहरूको विश्लेषण गर्नु, पराजुली समुदायले अंगिकार गरेका संस्कृति संस्कारहरूको विश्लेषण गर्नु र उनिहरूको पेशागत आएको परिवर्तनको खोजी गर्नु हो । यस अनुसन्धानका निमित्त विभिन्न अध्ययन विधिहरूको माध्यमबाट वि.सं. २०७३ जेष्ठ महिनादेखि श्रावण महिनासम्म आवश्यक तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको थियो । पोखरा उपमहानगरपालिकालाई अध्ययन क्षेत्रका रूपमा लिइएको थियो । अनुसन्धान योजना अन्तर्गत विवरणात्मक ढाँचा प्रयोग गरिएको थियो । कुल ११७ घरधुरी सख्यामा सबै घरधुरी अध्ययनका लागि जनगणना विधि अनुसार अध्ययन गरिएको थियो । गुणात्मक तथा संख्यात्मक दुवै स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । अनुसन्धानको निमित्त अन्तर्वार्ता अनुसूची, अवलोकन मुख्य सूचनादातासँग अन्तर्वार्ता जस्ता विधि प्रयोग गरिएको थियो । सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरूको गुण, विशेषता र प्रकृतिको आधारमा वर्गिकरण र तालिकीकरण गरी विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधपत्रमा पराजुली समुदायको सामाजीक संस्कार रितिरिवाज, चाडपर्व, भेषभुषा, पेशा आदिमा परिवर्तन हुँदै गइरहेको पाइन्छ । जन्म, संस्कार, मृत्यु, विवाह आदि जस्ता संस्कारहरूमा परिवर्तन हुँदै गइरहेको पाइन्छ । त्यस्तै आफ्नो पुख्र्यौली पेशामा पनि परिवर्तन गरी आफ्नो नयाँ पेशा अपनाउन थालेका छन् । आधुनिकीकरण पश्चिमीकरणको छाप बढि परेको देखिन्छ ।

पराजुली समुदायको साँस्कृतिक, सामाजीक र पेशागत परिवर्तनका प्रभाव पार्ने तत्वहरू पश्चिमीकरण, आधुनिकीकरण, औद्योगिकीकरण, सञ्चार/प्रविधि, शिक्षा आर्थिक पक्षहरू रहेका छन् ।

वाह्य संस्कृतिको प्रभाव, शिक्षा, आधुनिकीकरणका कारण उनिहरूले पुराना संस्कारहरूलाई परिवर्तित गर्दै लगेको पुख्र्यौली पेशामा शत प्रतिशत रूपमा परिवर्तन गर्दै लगेको देखियो जसको कारण उनिहरूको साँस्कृतिक तथा पेशागत परिवर्तन भएको छ ।